

УДК 349.6/.422

Катерина Кондратьєва,аспірантка кафедри екологічного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЮРИДИЧНЕ ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Автором на підставі аналізу наукових праць та законодавства України проаналізовано зміст категорій «безпека», «екологічна безпека» та «сільськогосподарське виробництво». За результатами проведеного дослідження запропоновано визначення поняття «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва» та сформульовано її основні ознаки.

Ключові слова: екологічна безпека, сільськогосподарське виробництво, екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва.

Сільське господарство на сьогоднішній день є найактивнішою формою взаємодії суспільства і природи та виступає одним із найбільших забруднювачів довкілля. Застосування складної і важкої машинної техніки, хімізація і меліорація земель, концентрація виробництва, особливо у тваринництві, завдають значної шкоди навколишньому середовищу, а сільськогосподарська продукція, вирощена з порушенням встановлених вимог, чинить негативний вплив на життя і здоров'я споживачів.

Як свідчать наукові дослідження та реалії сьогодення, сільськогосподарському виробництву притаманна значна кількість екологічних ризиків, носіями яких є речовини природного і штучного походження та суміші, що здатні за певних умов і обставин створювати реальну загрозу для життя і здоров'я людини та навколишнього середовища. Усю сукупність виявлених на сьогодні екологічних ризиків у досліджуваній сфері, на нашу думку, можна класифікувати за кількома критеріями.

1. За галуззю сільського господарства, у якій вони проявляються:

— екологічні ризики у сфері рослинництва: ризик понадлімітного забруднення навколишнього середовища хімічними речовинами, які використовуються при вирощуванні сільськогосподарських культур; ризик перевищення гранично допустимого вмісту залишків шкідливих речовин у вирощеній продукції; ризик неконтрольованого поширення ГМО; ри-

зик понаднормового забруднення ґрунту, водних об'єктів та атмосфери відпрацьованими пально-мастильними матеріалами внаслідок роботи сільськогосподарської техніки та руху транспортних засобів;

— екологічні ризики у сфері тваринництва: ризик понадлімітного забруднення навколишнього середовища шкідливими відходами тваринницьких комплексів і птахофабрик; ризик перевищення допустимих рівнів викидів мікрофлори та вірусів птахівницькими і тваринницькими комплексами; ризик для споживачів продуктів тваринництва від використання у кормах для птахів і тварин антибіотиків та гормональних препаратів.

2. За сферою прояву ризику:

— ризики зовнішньої екологічної безпеки, які проявляються у завданні шкоди навколишньому природному середовищу, а через нього — життю і здоров'ю людини;

— ризики внутрішньої екологічної безпеки, які проявляються у завданні шкоди життю і здоров'ю людини через сільськогосподарську продукцію, яку вона споживає.

3. За масштабом можливих наслідків:

— ризики, які несуть загрозу глобальній екологічній безпеці;

— ризики, які несуть загрозу національній екологічній безпеці;

— ризики, які несуть загрозу регіональній екологічній безпеці;

— ризики, які несуть загрозу локальній екологічній безпеці тощо.

При цьому наведені критерії класифікації та перелік ризиків не є вичерпними. Сучасний стан розвитку досліджень природничими науками рівня впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище, життя і здоров'я людини дає підстави очікувати виявлення раніше невідомих екологічних ризиків у цій сфері.

З огляду на окреслені загрози формування системи правового регулювання екологічної безпеки у вказаній галузі видається вкрай актуальним та потребує чіткого визначення понять і термінів.

Варто відмітити, що понятійний апарат у сфері правового регулювання екологічної безпеки та охорони навколишнього середовища в галузі сільськогосподарського виробництва тією чи іншою мірою вже ставав предметом дослідження представників еколого-правової науки. Так, Ю. С. Шемшученко сформулював визначення правової охорони навколишнього середовища в сільському господарстві [1]; Ш. Х. Файзієв — правового забезпечення екологічної безпеки в цій сфері [2]; В. Н. Петрина — якості та токсикологічної безпеки сільськогосподарської продукції [3]; Т. Г. Ковальчук — екологічної безпеки продуктів харчування [4]; Р. С. Ярандайкін — сільськогосподарської діяльності, екологічно чистої та безпечної продукції [5]; Л. В. Струтинська-Струк — біологічної безпеки у сфері здійснення генетично-інженерної діяльності [6] тощо. Водночас така категорія, як «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва», досі залишається недослідженою. У зв'язку із цим та беручи до уваги важливість належного правового регулювання у цій галузі, вважаємо за доцільне виявити основні особливості та сформулювати визначення названого поняття. Водночас, з огляду на складність обраної категорії та з метою формулювання найбільш повного визначення, на нашу думку, спершу слід з'ясувати зміст таких її складових, як «безпека», «екологічна безпека» та «сільськогосподарське виробництво».

У науковій літературі безпеку визначають як стан, за якого відсутня небезпека або загроза її настання, тобто процеси, явища, властивості предметів і об'єктів, що здатні за певних умов завда-

вати шкоди людині чи навколишньому середовищу. У Державному стандарті України «Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення» безпека населення, матеріальних об'єктів та навколишнього середовища визначається як відсутність недопустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди. Так само визначається це поняття і в угоді урядів держав-членів Євразійського економічного співтовариства від 25.01.2008 р. «Про проведення узгодженої політики в галузі технічного регулювання, санітарних і фітосанітарних заходів». Відтак викладене дає підстави говорити про те, що на нормативному рівні в Україні знайшла закріплення концепція прийнятної безпеки (прийнятного ризику).

Одним із видів безпеки є екологічна безпека. Довідкова та енциклопедична література містять достатньо широке коло тлумачень цього поняття. Його визначають як забезпечення гарантії запобігання значним екологічним катастрофам та аваріям завдяки сукупності дій, станів і процесів, що прямо або опосередковано не призводять до цих подій; ступінь відповідності наявних або уявних (прогнозованих) екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і тривалого та стійкого соціально-економічного розвитку суспільства [7]; стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної ситуації і виникненню небезпеки для здоров'я людей [8]; сукупність дій та комплекс відповідних заходів, процесів, які забезпечують екологічний баланс на планеті та в різних її регіонах на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, соціально-економічно, політично без значних збитків [9] тощо.

В юридичній літературі також відсутнє єдине розуміння цього поняття. На підставі аналізу праць В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасова, М. В. Краснової, Е. В. Позняк, Г. П. Серова, Ю. С. Шемшученка та інших можемо зробити висновок про те, що екологічну безпеку визначають крізь призму системи заходів, спрямованих на її забезпечення; стану навколишнього середовища; стану захищеності інтересів та стану розвитку суспільних відносин.

На нормативному рівні назване поняття визначене як стан навколишнього

природного середовища, при якому забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей.

З окресленого різноманіття підходів для цілей нашого дослідження найбільш вдалим видається тлумачення екологічної безпеки як стану навколишнього середовища. Оскільки, по-перше, безпеку, а, відповідно, і екологічну безпеку, визначають саме через стан, а не систему заходів, спрямованих на її забезпечення. А по-друге, при характеристиці цього поняття через захищеність екологічних інтересів, кінцевим критерієм все одно виступає стан навколишнього середовища, який і є ключовим при визначенні рівня безпеки.

Слід зазначити, що сьогодні в нормативних актах України (їх окремих положеннях) з питань, що стосуються виробництва сільськогосподарської продукції, використовуються такі категорії: «сільське господарство» (Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва») та «сільськогосподарське виробництво» (закони України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років», «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» та ін.). Для подальшого дослідження вважаємо за доцільне розмежувати та з'ясувати зміст кожного з названих термінів.

Сільське господарство визначають як галузь економіки (вид економічної діяльності), що виробляє сільськогосподарську продукцію рослинного і тваринного походження, а також забезпечує потреби у більшості продуктів харчування та сировині для текстильної, взуттєвої, харчової й інших галузей промисловості [10]. Галузями сільського господарства є рослинництво та тваринництво.

Щоб розкрити зміст поняття «*сільськогосподарське виробництво*», на нашу думку, слід звернутися до загальної категорії «виробництво», яку розуміють як процес взаємодії людей, у якому вони, впливаючи на природу, створюють матеріальні та нематеріальні блага, необхідні для забезпечення свого існування та розвитку [11].

Зважаючи на те, що будь-яке виробництво характеризується взаємодією трьох елементів (факторів виробництва): праці, предмета праці і знаряддя праці, на підставі їх аналізу, на нашу думку, можна виділити такі риси сільськогосподарського виробництва:

— предметом праці є живі організми: рослини і тварини, розвиток яких відбувається відповідно до законів природи;

— головним елементом виробництва є біологічні процеси, на базі яких відбуваються й усі інші — механічні, електричні і транспортні. У зв'язку із цим, серед знарядь праці, що використовуються в цій галузі, особливе місце посідають ґрунт та живі організми, а виробничий процес являє собою зміну, розвиток живих організмів, які синтезують з неорганічних елементів природи органічні речовини;

— здійснюється на значній площі, яка характеризується різними природними та кліматичними умовами;

— здійснюється безперервно;

— з метою мінімізації залежності від природних та окремих біологічних факторів у сільськогосподарському виробництві активно використовуються хімічні речовини;

— частина виробничих об'єктів знаходиться поблизу сільбищної території, у зв'язку із чим може впливати на умови проживання людей;

— більшість сільськогосподарської продукції використовується у харчових цілях, внаслідок чого вона впливає на стан здоров'я людини.

З урахуванням вказаного, *сільськогосподарське виробництво* пропонуємо визначити як процес вирощування юридичними і фізичними особами тваринницької та рослинницької продукції, який здійснюється безперервно з використанням живих організмів, підпорядковується дії природних законів та спрямований на задоволення потреб населення у харчовій продукції та сировині для переробки галузей.

Ще одним суміжним поняттям у досліджуваній нами сфері є «*сільськогосподарська діяльність*», яка, на думку Р. С. Ярандайкіна та В. М. Єрмоленка [12], включає в себе не лише виробництво та первісну переробку виробленої продукції, а й її реалізацію з метою одержання прибутку.

У зв'язку із тим, що чітке та однакове

розуміння термінів, які вживаються у нормативних актах, є необхідною умовою ефективного правового регулювання в тій чи іншій галузі, вважаємо за доцільне закріпити визначення категорій «сільське господарство», «сільськогосподарське виробництво» та «сільськогосподарська діяльність» на законодавчому рівні.

Зазначимо, що значну кількість понять у цій сфері визначено на рівні законів України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» та «Про державну підтримку сільського господарства України». Водночас, за результатами проведеного аналізу, доходимо висновку, що норми першого з них щодо ототожнення змісту сільського господарства та сільськогосподарського виробництва є некоректними, оскільки сільське господарство являє собою галузь економіки, а сільськогосподарське виробництво відображає безпосередньо процес створення продукції.

Крім цього, хоча формально на сьогодні Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» є чинним, виходячи з назви, дещо втратив свою актуальність. При цьому більшість його положень розвинені або змінені законами України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», Податковим кодексом України тощо. Відтак з метою усунення колізій між названими документами пропонуємо скасувати чинність Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» як такого, що фактично замінений прийнятими пізніше нормативними актами.

Також вважаємо за необхідне запропонувати внести зміни до ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та доповнити її поняттями «сільське господарство», «сільськогосподарське виробництво» та «сільськогосподарська діяльність», а, беручи

до уваги активну розробку проектів Екологічного та Аграрного кодексів України, пропонуємо включити названі поняття і до них.

Підсумовуючи викладене, з огляду на специфіку сільськогосподарського виробництва, поряд із загальними ознаками екологічної безпеки, на нашу думку, можна виокремити й особливості, які характерні для екологічної безпеки саме у досліджуваній галузі:

1) забезпечується в межах окремої галузі господарства, яка використовує досягнення ряду природничих наук;

2) врегульовується на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях;

3) врегулюванню підлягає діяльність спеціальних суб'єктів: фізичних та юридичних осіб, які здійснюють екологічно-безпечну діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва;

4) включає в себе як зовнішню (безпеку навколишнього природного середовища та його компонентів), так і внутрішню екологічну безпеку (безпеку сільськогосподарської продукції);

5) характеризується наявністю специфічних екологічних ризиків, які мають як природне, так і техногенне походження.

Зазначене дозволяє зробити висновок про існування окремої правової категорії «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва», яку, на нашу думку, можна визначити як невід'ємну складову екологічної безпеки; стан навколишнього середовища, що забезпечується сукупністю заходів, які повинні бути вжиті фізичними, юридичними особами та державою в особі уповноважених органів у сфері сільськогосподарського виробництва та за якого в процесі ведення рослинництва і тваринництва створюються максимально безпечні умови для життя і здоров'я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини.

ПРИМІТКИ

1. Шемшученко Ю. С. Правовые основы охраны окружающей среды в сельском хозяйстве / Ю. С. Шемшученко. — К. : Вища школа, 1984. — С. 9.

2. Файзиев Ш. Х. Правовые вопросы экологической безопасности в сельском хозяйстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.06 / Ш. Х. Файзиев ; Академия МВД Республики Узбекистан. — Ташкент, 1995. — С. 11.

3. Петрина В. Н. Организационно-правовые вопросы обеспечения качества сельскохозяйственной продукции : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Н. Петрина ; Харьк. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. — Х., 1990. — С. 4, 7.
4. Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 / Т. Г. Ковальчук ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 1996. — С. 4.
5. Ярандайкин Р. С. Организационно-правовые проблемы производства и реализации экологически чистой сельскохозяйственной продукции : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06 / Р. С. Ярандайкин ; Московская гос. юрид. академия. — М., 1999. — С. 18—19.
6. Струтинська-Струк Л. В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 / Л. В. Струтинська-Струк ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2005. — С. 13.
7. Реймерс Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. — М. : Просвещение, 1992. — С. 20.
8. Українська екологічна енциклопедія / за ред. Р. Дяківа. — К. : Міжнародна економічна фундація, 2006. — С. 229.
9. Мусієнко М. М. Екологія. Охорона природи : словник-довідник / М. М. Мусієнко, В. В. Серебряков. — К. : Знання, 2007. — С. 51.
10. Українська екологічна енциклопедія / за ред. Р. Дяківа. — К. : Міжнародна економічна фундація, 2006. — С. 671.
11. Основи економічної теорії : підручник / за ред. Л. С. Шевченко. — Х. : Право, 2008. — С. 33.
12. Єрмоленко В. М. Категорія «сільськогосподарська діяльність» в аграрному праві / В. М. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 4. — С. 126.

Кондратьева Екатерина. Юридическое понятие и особенности экологической безопасности в сфере сельскохозяйственного производства.

Автором на основании анализа научных работ и законодательства Украины проанализировано содержание категорий «безопасность», «экологическая безопасность» и «сельскохозяйственное производство». По результатам проведенного исследования предложено определение понятия «экологическая безопасность в сфере сельскохозяйственного производства» и сформулированы ее основные признаки.

Ключевые слова: экологическая безопасность, сельскохозяйственное производство, экологическая безопасность в сфере сельскохозяйственного производства.

Kondratieva Ekaterina. The legal concept and features of the environmental safety in agriculture.

The author based on the analysis of scientific papers and legislation of Ukraine analyzed the content of the categories «security», «environmental security» and «agriculture». Basing on the study results, the author proposed the definition of «environmental security in agricultural production» and formulated its main features.

Key words: environmental safety, agricultural production, agriculture, environmental safety in agriculture.